

**Mən, Karandaş: Mənim səcərəm, Leonard E.
Ridə danışıldığı kimi**

Leonard E. Rid

Dekabr 1958

“Azad Düşüncələr” Assosiasiyası

Mündəricat

Giriş.....	3
Mən, Karandaş: Mənim nəsil şəcərəm Leonard E. Ridə danışıldığı kimi.....	4
Saysız-hesabsız sələflər.....	4
Heç kim bilmir.....	6
Rəhbər yoxdur.....	6
Şahid Bolluğu.....	7
Epiloq.....	9

Giriş

Leonard Ridin “Mən, Karandaş” adlanan heyrətamiz hekayəsi klassik əsərə çevrilmişdir və buna layiqdir. Həm Adam Smitin “gözəgörünməz əl” ifadəsinin mənasını – məcburiyyət olmadan əməkdaşlığın mümkünlüyünü, – həm də Fridrix Hayekin geniş yayılmış biliklərin vacibliyini və “fərdləri heç kimin onlara nə etmək lazım olduğunu demədən arzu olunan şeyləri etməyə məcbur edən” informasiyanın ötürülməsində qiymət sisteminin rolunu belə yığcam, inandırıcı və effektiv surətdə nümayiş etdirən ikinci əbədi əsər tanımıram.

Biz Leonardın hekayəsindən televiziya şoumuz olan “Seçim azadlığı”nda və “bazarın gücünü” (həm televiziya şousunun birinci seqmentinin, həm də kitabın birinci fəslinin adlarında istifadə edilir) nümayiş etdirən eyniadlı kitabda istifadə etdik. Biz hekayənin aşağıdakı kimi xülasə edib, deyə bilərik:

“Karandaş istehsalına cəlb edilmiş minlərlə adamdan heç biri öz üzərinə düşən işi ona karandaş lazım olduğu üçün yerinə yetirməmişdir. Onlardan bəziləri heç vaxt karandaş görməmiş və ondan nə üçün istifadə edildiyini belə bilmirlər. Hər bir şəxs öz işinə istədikləri mal və ya xidmətləri (o mal və xidmətləri ki, biz istədiyimiz karandaşı almaq üçün istehsal edirik) əldə etmək üçün bir vasitə kimi baxırlar. Hər dəfə karandaş almaq üçün mağazaya gedəndə öz xidmətlərimizin kiçik bir parçasını karandaş istehsalına yönəlmiş minlərlə adamın göstərdiyi xidmətlərin bir hissəsi ilə mübadilə etmiş oluruq.”

“Karandaşın nə vaxtsa istehsal olunduğu hətta daha təəccüblüdür. Mərkəzi ofisdə oturanların heç biri bu minlərlə insana əmrlər verməmişdir. Heç bir hərbi polis verilməmiş əmrlərin yerinə yetirilməsini təmin etməmişdir. Bu insanlar müxtəlif torpaqlarda yaşayır, müxtəlif dillərdə danışır, müxtəlif dinlərə qulluq edirlər, hətta ola bilsin ki, bir-birlərinə nifrət belə edirlər – lakin bu fərqlərin heç biri onlara karandaş istehsal etmək üçün əməkdaşlıqlarına mane ola bilməmişdir. Bu necə baş verdi? Adam Smit bizə bu cavabı iki yüz il əvvəl vermişdir.”

“Mən, Karandaş” tipik Leonard Rid məhsuludur: obrazlı, sadə, ancaq sirayətədicə, Leonardın yazdığı, yaxud etdiyi hər şeydə olduğu kimi azadlıq eşqi ilə nəfəs alan bir əsəridir. Bütün digər əsərlərində olduğu kimi o, insanlara nə etmək və ya özünü necə aparmaq lazım olduğunu deməyə heç də çalışmır. O, fərdlərin özlərini və yaşadıkları sistemi sadəcə dərk etmələrini gücləndirməyə çalışdı.

Bu, onun əsas kredosu və dövlət xidməti anlamına gəlməyən xalqa xidmətinin uzun dövrü ərzində davamlı olaraq sadıq qaldığı prinsip idi. Hansı təzyiqlə üzləşməsindən asılı olmayaraq o, öz mövqeyində qalır və öz prinsiplərinə xəyanət etməkdən imtina edirdi. Məhz buna görə o, ilk vaxtlarda aktual və sonralar isə insan azadlığının özəl mülkiyyət, azad rəqabət və son dərəcə məhdudlaşdırılmış hökumətə ehtiyacı olduğu barədə əsas ideyalarının yayılmasında çox effektiv ola bilmişdir.

Milton Fridman

1976-cı ilin İqtisad elmi üzrə Nobel mükafatçısı Professor Fridman Kaliforniya ştatındakı Stenford universitetinin Huver İnstitutunun Baş tədqiqatçı əməkdaşdır.

Mən, Karandaş: Mənim nəsil şəcərəm Leonard E. Ridə danışıldığı kimi

Mən qrafit karandaşam – yazmağı bacaran bütün oğlanlara, qızlara və böyüklərə tanış olan adi taxta karandaş.¹

Yazmaq mənim həm qabiliyyətim, həm də əlavə məşğuliyyətimdir: Mənim edə bildiyim ancaq budur.

Təəccüblənə bilərsiniz ki, mən niyə genealogiya yazmalıyam. Bundan başlayım ki, mənim hekayəm maraqlıdır. Sonrası isə, mən sirrəm – hər hansı ağacdən, günəş qürubundan, şimşəyin şöləsindən daha sirliyəm. Lakin, təəssüf ki, məni işlədənlər tərəfindən adi bir hadisə və keçmiş olmayan bir şey hesab edilirəm. Bu təkəbbürlü münasibət mənim yerimi adilər səviyyəsinə endirir. Bu, bəşəriyyətin uzun müddət təhlükə yaratmadan müqavimət göstərə bilmədiyi ciddi səhflər seriyasındandır. Buna görə də müdrik Q.K. Çesterton demişdir: “Biz möcüzələr istəyindən yox, təəccüb ehtiyacından tələf oluruq.”

Mən, Karandaş, sadə görünməyimə rəğmən, sizin heyret və pərəstişinizə layiqəm və bu iddianı sübut etməyə çalışacağam. Əslində, əgər siz məni başa düşürsünüzsə - yox əlbəttə, bunu kimsədən xahiş etmək həddən artıq olardı – sizin mənim təəssüm etdiyim heyretəmizlikdən xəbəriniz olsaydı, siz bəşəriyyətin bədbəxtliklə itirdiyi azadlığı xilas edə bilərdiniz. Mənim öyrətməli olduğum dərin mənalı dərslər var və mən bu dərsləri hər hansı avtomobil, yaxud təyyarə və ya mexaniki qabyuyandan daha yaxşı öyrədə bilərəm, çünki – çünki mən çox sadə görünürəm.

Sadə? Lakin *bu yer üzündə bir nəfər olsun belə məni necə düzəltməyi bilmir*. Bu fantastik səslənir, elə deyilmi? Xüsusən, aydın olanda ki, ABŞ-da hər il milyard yarım mənim kimilər hazırlanır.

Məni götürün və diqqətlə baxın. Nə görürsünüz? O qədər də çox şeyə gözə dəymir – biraz taxta, lak örtüyü, çap olunmuş yarlıq, qrafit, bir qədər metal və pozan.

Saysız-hesabsız sələflər

Siz öz nəsil şəcərənizi geriye çox uzaqlaradək izləyə bilmədiyiniz kimi, mənim üçün də bütün sələflərimin adını çəkmək və izah etmək mümkün deyil. Lakin mən öz keçmişimin necə zəngin və mürəkkəb olması ilə sizi təsirləndirməkdən ötrü onlardan kifayət qədər danışacağam.

Nəsil şəcərəm öz başlanğıcını faktiki olaraq Şimali Kaliforniya və Oreqonda yetişən sidr ağacından götürür. İndi isə sidr tirlərinin kəsilməsində və dəmir yollarının yaxınlığına daşınmasında istifadə edilən bütün mişar, yük maşını və kəndirləri və saysız-hesabsız digər alətləri təsəvvür edin. Onların istehsalında iştirak etmiş insanları və buna sərf edilmiş saysız bacarığı düşünün: filiz çıxarılması, poladın tökülməsi və onun mişar, balta, motorların hazırlanması üçün emalı; kəndir tutumun yetişdirilməsi və onu ağır və möhkəm kəndir halına gətirilənədək bütün mərhələlərdən keçməsi; tir kəsilməsi üçün salınan düşərgələr, oradakı yaşayış

¹ Mənim rəsmi adım “Monqol 482”-dir. Mənim bir çox tərkib hissələrim Eberhard Faber Pensil Kompanı tərəfindən toplanmış, hazırlanmış və tamamlanmışdır.

yerləri və yeməxanalar, xörək hazırlanması və ərzağın əldə olunması. Hələ, adı çəkilməyən ağac kəsənlərin içdiyi hər fincan kofedə əməyi olan minlərlə insan!

Tirlər Kaliforniya ştatındakı San Leandro zavoduna daşınır. Açıq vaqonları, reysləri və dəmiryol mühərriklərini hazırlayan fərdləri və əlavə olaraq kommunikasiya sistemlərini inşa edən və quraşdırırları təsəvvür edə bilərsinizmi? Bu legionlar hamısı mənim sələflərimin arasındadır.

San Leandro zavodundakı işi təsəvvür edin. Sidr tirləri kiçik karandaş uzunluğunda qalınlığı ¼ düym olan taxta parçalarına doğranılır. Onlar peçlərdə qurudulur və sonra da qadınlar sifətlərini rənglədiyi kimi rənglənilirlər. İnsanlar mənim solğun bəyaz rəngdə deyil, gözəl görünməyimi istəyirlər. Taxta parçaları mumlanır və yenidən qurudulur. Bu peç və rənglərin hazırlanmasına, istiliyin işıq və enerjinin təchizinə, kəmərlərə, motorlara və zavodun tələb etdiyi digər şeylərə nə qədər əmək sərf olunub? Zavoddakı süpürgəçilər də sələflərimizin arasındadır? Bəli, həm də zavodu enerji ilə təmin edən Pasifik Qaz və Elektrik Kompani şirkətinə məxsus olan su elektrik stansiyasının bəndi üçün beton tökən fəhlələr də buraya daxildir!.

Bütün ölkə ərazisi üzrə altmış maşın taxta parçasının daşınmasında əməyi olan indiki və uzaqdakı sələfləri nəzərdən qaçırmayın.

Karandaş fabrikindəki dəzgahlara və binaya \$4 milyon xərclənmişdir, bütün kapital valideynlərimin qənaətciliyindən toplanmışdır – hər bir taxta parçasına mürəkkəb maşın vasitəsilə səkkiz novcuq naxışlanır, ondan sonra digər bir maşın bütün taxta parçalarına qrafit qoyur, yapışqan vurur, və üzərinə daha bir taxta parçası qoyur – bir sözlə qrafit sendviç alınır. Yeddi qardaşım və mən mexaniki olaraq həmin bu “sıxılmış-taxta” sendviçdən kəsilmişik.

Mənim “qrafit”im əslində heç də, qrafitdən ibarət deyil – qarışıqdır. Qrafit Seylondakı mədənlərdə çıxarılır. Həmçinin bu mədəndə işləyənləri və onlar üçün zəruri olan alətləri hazırlayanları, qrafiti daşımaq üçün lazım olan kağız torbaları hazırlayanları və onları bağlamaq üçün zəruri olan qaytanları hazırlayanları, onları gəmilərə yükləyənləri və gəmiləri qoruyanları da hesaba almalıyıq. Dünyaya gəlməyimə yardım edən bütün yol boyu rastlaşdığım mayak işçiləri və liman pilotları da buraya aiddir.

Bu qrafit Mississipidən gətirilmiş və emalı zamanı üzərinə ammonium hidrokسيد əlavə edilmiş gillə qarışdırılır. Sonra nəmləndirici maddələr – sulfonat yağı – kükürd turşusu ilə kimyəvi reaksiyaya girmiş heyvan piyləri əlavə olunur. Xeyli maşınlardan keçdikdən sonra qatışıq, nəhayət, sonsuz sıxılma halında meydana çıxır – sosiska kimi ölçülərlə doğranmış, qurudulmuş və bir neçə saat 1,850 Farenqeyt dərəcəsinə bişmiş halda peyda olur. Onların gücünü və hamarlığını artırmaq üçün qrafitlər sonra Meksikadan gətirilmiş şam mumu, parafin mumu və hidrogenləşdirilmiş təbii piylərdən ibarət isti qatışıqla emal edilir.

Mənim sidrim 6 qat lak qəbul edir. Lakın tərkibini bilirsinizmi? Kim düşünə bilərdi ki, kastor paxlasını yetişdirənlər və kastor yağını emal edənlər onun tərkib hissəsidir? Bəli, bu belədir. İlahi, hətta lakın istehsalı prosesi gözəl sarı rəng alındıqdan sonra belə bir kəsin ağına gətirə biləcəyi daha çox insan əməyini özündə ehtiva edir!

Yarlık vurulmasını müşahidə edin. Bu, qətran və duda qarışığını isitməklə alınmış nazik qatdır. Qətranı necə alırsınız və axı duda nədir?

Mənim metal hissəciyim, yəni ucluğum misdəndir. Sink və misi çıxaran insanları və təbiətin bu məhsulundan parıldayan mis lövhəcikləri istehsal etməyi bacaran şəxsləri düşünün. Ucluğumdakı qara dairələr qara nikelidir. Qara nikel nədir və necə işlədirilir? Ucluğumun mərkəzində qara nikelin niyə olmaması haqqında tam hekayətim səhifələr aparardı.

Sonra isə ticarətdə qeyri-ələqəntcasına “tixac” adlandırılan tacımın fəxri gəlir, bu hissənin köməyi ilə insanlar mənimlə etdikləri səhvləri pozurlar. Pozma prosesini “faktis” adlanan inqredient həyata keçirir. Bu rezinə oxşar məhsul olub, Hollandiyaya məxsus İst-İndiyadan gətirilmiş raps toxumunun yağı ilə sulfid xloridin reaksiyasından hazırlanır. Rezin isə ümumi təsəvvürə zidd olaraq, ancaq bitişdirici məqsəd üçündür. Sonra, çoxlu vulkanlaşdırma və sürətləndirmə maddələri işlədilir. Pemza İtaliyadan gətirilir, və tixaca öz rəngini verən pigment isə kadmium sulfididir.

Heç kim bilmir

Kimsə mənim erkəndən dediyim dünyada heç kəs məni necə hazırlamağı bilmir fikrinə etiraz etmək istəyirmi?

Əslində mənim yaranmağında milyonların əli var, lakin heç kəs bu haqda digərindən çox bilmir. İndi isə deyə bilərsiniz ki, mən uzaq Braziliyada kofe toxumları toplayanlar və digər yerlərdəki ərzaq yetişdirənləri mənim yaranışımı əlaqələndirməklə çox uzağa gedirəm; bu, ifratçı mövqedir. Mən öz iddiamı dəstəkləyəcəyəm. Karandaş istehsal edən şirkətin prezidenti də daxil olmaqla, bu milyonlarla adamın arasında ele bir adam yoxdur ki, nou-haunun həddindən artıq kiçik bir hissəsindən artıq töhvə vermiş olsun. Nou-hau nöqtəyi nəzərindən Seylondakı qrafit mədəncisi ilə Oreqondakı tirçi arasındakı fərq yalnız nou-haunun *növündəndir*. Fabrikdəki kimyaçı, parafinin neft məhsulu olmasını nəzərə alaraq, neft mədəninəki fəhləsiz keçinə bilmədiyini kimi, mədənci də tirçisiz keçinə bilməz.

Budur heyratəmiz bir fakt: nə neft mədəninəki fəhlə, nə kimyaçı, nə qrafit yaxud gil çıxaranlar, nə gəmi, qatar və ya yük maşınlarını istehsal edənlər, nə mənim metal hissəciyimdə naxış açan maşını əldə edən, nə də şirkətin prezidenti öz yeganə tapşırığını məni istəyi üçün yerinə yetirmir. Hər biri məni, ola bilər ki, ibtidai sinifdə oxuyan uşaqdan da az istəyir. Həqiqətən, bu geniş kütlə arasında elələri var ki, nə karandaş görüb, nə də onu necə işlətməyi bilirlər. Onların motivasiyası məni deyiləm. Bəlkə buna oxşar bir şey ola bilər: Bu milyonlardan hər biri görür ki, o, malik olduğu nou-haunun kiçik bir hissəsini ehtiyac hiss etdiyi və ya arzuladığı məhsul və xidmətlər üçün mübadilə edə bilər. Mən həmin predmetlərin arasında ola da bilərəm, olmaya da bilərəm.

Rəhbər yoxdur

Daha heyratləndirici fakt da mövcuddur: məni dünyaya gətirən bu saysız fəaliyyəti diqtə edən və məcburən istiqamətləndirən rəhbərin olmaması faktı. Belə bir şəxsini izini də tapa bilməzsiniz. Əvəzində işdə Gözəgörməz Əli görə bilərik. Bu mənim əvvəlcədən istinad etdiyim sirdir.

Belə deyirlər ki, “Ancaq Allah ağac yarada bilər”. Niyə bununla razılaşırsınız? Ona görəmi ki, biz bunu edə bilməyəcəyimizi dərk edirik? Həqiqətən biz hətta ağacı təsvir edə bilərikmi? Təbəkkürlü ifadələrdən başqa, heç nə edə bilmirik. Məsələn deyə bilərsiniz ki, müəyyən bir molekul konfigurasiyası özünü ağac kimi təzahür etdirir. Lakin insanlar arasında elə bir zəka varmı ki, ağacın ömrü ərzində molekularda daima baş verən dəyişiklikləri idarə etmək bir tərəfə qalsın, onları qeyd edə bilsin? Belə bir igidlik ağlasığmazdır!

Mən, karandaş, ağac, sink, mis, qrafit və s. möcüzələrin mürəkkəb kombinasiyasıyam. Lakin Təbiətdə özünü təzahür edən bu möcüzələrə daha fəvqəladəsi əlavə olunmuşdur. Yaradıcı insan enerjisinin konfigurasiyası – milyonlarla kiçik bilgiler *hər hansı insan rəhbərliyi olmadan* insanın ehtiyac və istəklərinə cavab olaraq təbii və spontan olaraq formalaşır. Ağacı təkcə Allah yarada bildiyi üçün təkid edərəm ki, məni də yalnız Allah yarada bilir. İnsan molekulları bir yerə qoyub ağac yarada bilmədiyini kimi, mənim həyata gəlməyimin üçün tələb olunan bu milyonlarla bilgiləri idarə edə bilməz.

Mən yazanda ki, “Siz mənim təcəssüm etdirdiyim möcüzədən xəbərdar olsanız, bəşəriyyətin bədbəxtliklə itirməkdə olduğu azadlığını xilas edə bilərsiniz” – məhz yuxarıdakıları nəzərdə tuturdum. Çünki Əgər kimsə bu bilgilərin təbii, bəli, avtomatik olaraq, özlərini insan ehtiyac və istəklərinə cavab olaraq yaradıcı və məhsuldar formada təşkil edə bilməsindən, yəni heç bir hökumət və ya digər məcburi rəhbərlik olmadan, xəbərdar olarsa, onda həmin şəxs, azadlıq üçün mütləq zəruri inqredientə malik olacaq: *azad insanlara inam*. Belə inam olmadan azadlıq qeyri-mümkündür.

Dövlət hər hansı yaradıcı fəaliyyət üzərində monopolizasiyaya malik olduqda – məsələn poçtun çatdırılması kimi – fərdlərin çoxu inanacaq ki, poçt azad şəkildə fəaliyyət göstərən insanlar tərəfindən effektiv şəkildə çatdırıla bilməz. Və bunun səbəbi aşağıdakıdır: Hər kəs etiraf edir ki, o özü poçtun çatdırılması prosesinə xas olan işləri necə etməyi bilmir. O, həm də başa düşür ki, heç bir digər fərd də bunu edə bilməz. Bu fərziyyələr doğrudur. Heç bir fərd karandaş yaratmaq üçün kifayət qədər bilgiyə malik olmadığı kimi, heç kəsin də Milli Poçtun çatdırılması üçün kifayət qədər bilgisi yoxdur. Məhz azad insanlara inam olmadıqda – bu ehtiyacı ödəmək üçün milyonlarla kiçik bilgilərin təbii və möcüzəli şəkildə bir araya gəlməyindən və əməkdaşlığından xəbərsiz olduqda – fərd ələcsiz qalaraq, poçtun ancaq dövlətin “rəhbərliyi” ilə çatdırıla biləcəyi qənaətinə gəlir.

Şahid Bolluğu

Əgər mən, Karandaş, kişi və qadınların azad surətdə çalışarkən nələrə qadir olacağı haqda şahid kimi çıxış edən yeganə obyekt olsaydım, onda buna az inamı olanları ədalətli proses gözləmiş olardı. Buna baxmayaraq, bu işdə şahid bolluğu var; bütün bunlar bizə və hər bir işçiyə aiddir. Poçt çatdırılması, məsələn avtomobil və ya hesablayıcı maşın, yaxud taxıl kombaynı və ya un üyüdən maşın, yaxud da 10 min digər şeylərin istehsalı ilə müqayisədə həddən artıq sadə prosesdir. Çatdırılma? Niyə ki, adamların sərbəst çalışmasına imkan verilən yerlərdə, onlar insan səsini bütün dünyaya bir saniyədən az müddətə yayırlar; onlar hər hansı hadisəni baş verərkən vizual olaraq və hərəkətdə olarkən hər kəsin evinə çatdırırlar; onlar 150 sənişini Sietldən Baltimora 4 saatdan da az vaxta çatdırırlar; onlar qazı həddən artıq aşağı qiymətə və subsidiyasız Texasdan kiminsə Nyu-Yorkdakı peçinə ötürürlər; onlar hər dörd funt nefti Fars körfəzindən bizim şərq sahilimizə dünyanın yarısını dolanmaqla hökumətin bir unsiyalıq məktubu küçənin bir tərəfindən o biri tərəfinə çatdırmaq üçün aldığı puldan daha ucuz qiymətə göndərilirlər!

Öyrətmək istədiyim dərs budur: *Bütün yaradıcı enerjiləri sərbəst buraxın*. Sadəcə, cəmiyyəti bu dərslə harmoniyada hərəkət etmək üçün təşkil edin. Qoyun cəmiyyətin hüquqi aparatı bütün maneələri gücü çatdığı qədər aradan qaldırsın. İmkan verin ki, bu yaradıcı bilgiler sərbəst surətdə axsın. Azad kişi və qadınların Görünməz Ələ cavab verəcəklərinə inamınız olsun. Bu inam təsdiqini tapacaqdır. Mən, Karandaş, sadə görünməyimə baxmayaraq, öz yaranma möcüzəmi

şəhadət kimi təklif edirəm ki, Günəş, yağış, sivr ağacı, gözəl yer kürəsi praktik olduğu qədər bu da praktik inamdır.

Leonard.E.Rid (1898-1923) 1946-cı ildə İTT-ni təsis etmiş və ömrünün sonunadək onun prezidenti olmuşdur. Onun ən məhçur essesi “Mən, Karandaş” əsəri ilk dəfə “Azad insan” jurnalının 1958-ci il nömrəsində çap olunmuşdur. Son qırx il ərzində bəzi istehsal detalları və yer adları dəyişilsə də prinsiplər dəyişməz qalmışdır.

Epiloq

İki düşüncə tərzı mövcuddur: bəsı və bəsırlı. Bəsı düşünlər qərəzlı ağılı şüurlu planlaşdırılmasından başqa, digər mənbələrdən necə kompleks və faydalı sosial sifarişlərin yaranmasını dərk edə bilmirlər. Bəsırlı düşüncə sahibləri isə, əksinə, başa düşürlər ki, fərdi hərəkətlər həmişə fərdlərin öz hərəkətlərini hər hansı yuxarıdakı planlaşdırmadan asılı olmayaraq digərləri ilə koordinasiya etməyə dəstək verən mühitdə baş verir. T.A. Hayek belə planlaşdırılmamış, harmonik kordinasiyanı “spontan nizam” adlandırırdı.

Bəsırlı ağılı əlaməti təkcə belə spontan nizamlar ideyasını qovmamaq deyil, həm də bu nizamları şüurlu surətdə inkişaf etdirmək və ya imitasiya etmək cəhdlərinin uğursuzluğa məhkumluğunu anlamaqdır. “Niyə belə?” – deyə bəsı düşünlən soruşur. “Axı necə təsadüf şüurlu ağılı dərk etdiyindən və həyata keçirdiyindən daha ali olan mürəkkəb nizamı yarada bilər?”. Bu suala cavab olaraq bəsırlı düşünlən bildirir ki, spontan nizamlar təsadüfdən yaranmır: spontan nizamların daxilindəki hər bir fərdin həyata keçirdiyi davamlı tənzimləmələr dəqiq məntiqə - qarşılıqlı razılıq məntiqinə əsaslanır. Çünki heç bir mərkəzi planlaşdırıcı hər bir fərdin unikal şəraitinin bütün detallarını bilə bilməz. Heç bir mərkəzi planlaşdırıcı hər bir və bütün fərdlərin hər bir və bütün hərəkətlərini digər saysız fərdlərlə birlikdə ən yaxşı formada necə təşkil etməyin yolunu bilə bilməz.

XVIII əsrdə xeyli alim, xüsusilə David Yum və Adam Smit, özəl mülkiyyət hüquqlarının eqoist istehsalçı və istehlakçıları qarşılıqlı faydalı istiqamətdə hərəkət etməyə necə kömək etdiyini izah edən düşüncə tərzini inkişaf etdirdilər. Mürəkkəb spontan nizam qüvvələri belə kəşf olundu və bu kəşflə də müasir iqtisadçılar formalaşmağa başladılar.

Ötən iki əsr ərzində iqtisadiyyat bizim təkcə sənaye və kommərsiya deyil, həm də cəmiyyət haqqında anlayışımızın genişləndirilməsi sahəsində böyük uğurlar əldə etmişdir. Müasir iqtisadiyyat, yəni spontan nizamların peyda olmasını tədqiq edən iqtisadiyyat, dövlətin şüurlu istiqamətləndirməsi etibarlı özəl mülkiyyət hüquqları sistemində insanların həyata keçirdikləri müştərək tənzimləmələr modeli üzərində daha üstün qüvvəyə malik ola biləcəyi haqqında sadə anlayışa qarşı inamlı peyvəndir.

Hər hansı sadə düşüncə tərzindən azad olmaq müəyyən cəhdlər tələb etdiyi kimi müasir iqtisadiyyatı öyrənmək də bir qədər səy tələb edir. Onda, bu heç də təəccüblü deyil ki, bu mövzunun geniş dərkinə ən çox töhfə vermiş iqtisadçılar sonralar ağılı təbəkkürlü düşüncədən mürəkkəb daxili xüsusiyyətləri qavramağa keçidini asanlaşdıran analogiyalardan və gündəlik müşahidələrdən bacarıqla istifadə edən aydın və parlaq yazıçılar oldular. Ən yaxşı iqtisadçı yazıçılar bir vaxtlar sadə düşüncə tərəfdarı olanların belə deməsinə səbəb olurlar: “Aha! *İndi* bunu başa düşürəm”. Bacarıqla təlimləndirilmiş sadə düşüncə ağıla çevrilir.

Azad bazarların dünyanın hər yerindən olan təxminən milyonlarla insanın hərəkətlərini uğurla bütöv bir istehsalat koordinasiya etməsi kimi heyratəmiz faktı cəmi bir neçə səhifədə mütləq gücü ilə nümayiş etdirmək nöqtəyi nəzərdən iqtisadiyyata aid yazılmış heç bir əsər Leonard Ridin “Mən, Karandaş” əssəsi ilə müqayisə oluna bilməz. Esse öz gücünü Ridin təkzibolunmaz, dərin və effektiv nəticə ilə bitən prozaik mənzərəsində əxz edir: saysız heasbsız insanların bilikləri təkcə bir karandaş istehsal etmək üçün toplanır.

İqtisadiyyata təzə gələn hər bir şəxs “Mən, Karandaş”ı oxuduqdan sonra dərinədən sarsılıraql mərkəzi planlaşdırma və tənzimləmənin aliliyinə sadə inamını itirə bilər. Əgər mən dünyada hər bir insanın oxumalı olduğu esse, yaxud kitabı seçməli olsaydım, təərəddüd etmədən “Mən,

Karandaş"ı seçərdim. Bu oxucuların iqtisadiyyata dair bəsit anlayışları yeni, daha dərin və doğru anlamaya çevrilərdi.

Donald. C. Budro